

VIESTNIK

HRVATSKOGA

ARKEOLOGIČKOGA DRUŽTVA.

Pisani spomenici

izkopani u Sisku tečajem god. 1876—7. od arkeolog. društva *Siscia*, koje jih pokloni zemalj. muzeju.

Njeki bezimenjak tu nedavno izreče u Viencu na prosto, da nije čudo, što naše hrv. arkeolog. društvo nenalazi odziva u narodu (a i to neistinito, buduć je već tada brojilo do 80 novih članova), jer niti nam nema za to strukovnih sila¹, niti takovih, koje bi arkeolog. znanost barem zanimati mogla, dočim za umjetničko društvo bilo bi jih u izobilju. Nam nije za sada do toga, da mu protivno dokažemo; samo nam ga sjetiti na arkeologičko društvo *Siscia*, koje je u dvie godine svoga života sa odveć malenimi sredstvi uprav čudesa pravilo. Neka se naš bezimenjak potruđi samo do zem. muzeja, do one sobe u tom zavodu, koja je označena naslovom: *Sbirka arkeolog. društva Siscia*, i odmah će se o našoj tvrdnji osvjedočiti. Plodovi dvogodišnjega rada Sisačkoga društva i po broju i po važnosti nadmašuju svako očekivanje, uz sve da mu nije bilo pri ruci ni jedne upravo strukovne sile. Ljubav prama svomu zavičaju potisnu Sisićane, da se late te veoma pohvalne zadaće, a ta ljubav nadahnu jim i umiče potrebito, da ju slavno vrše. Mi ćemo s vremenom u obće o toj sbirci obširno prozboriti i ocieniti ju; za sada iznieti ćemo samo na vidik njezine dosadašnje pisane spomenike².

¹ I to je veoma lakoumno izrečeno. Samo sveučilište i mnogobrojna srednja učilišta mogla bi nam dati strukovnjaka do volje, a već su nam i njekeji svoju pripomoć obećali.

² U što smo bili tu da predamo slagaru ovaj rukopis, došla nam je iz Berlina *Ephemeris Epigraphica Vol. IV. 1879.*, u kojoj smo na str. 138—140 našli nekoliko nadpisa sisačkih ovdje navedenih, koje slavni Mommsen priobćuje po prepisu g. D. Jagića. O njih ćemo na svom mjestu naše primjetbe pridodati.

1.
 I O M
 C·LIVIVS
 Striela MODERATVS
 -B · COS
 V · S

Stup, v. 0,74; šir. u nadpisu 0,35; dub. 0,33 m. Izdao ga Mommsen (*Ephem. Epigr.* 1879. IV. 138), ali je orao desno a striela lievo; i u četvrtom reduku **B** m. **B**. Čitaj: *I(ovi) O(ptimo)*

M(aximo). C(ajus) Livius Moderatus b(eneficiarius) co(n)s(ulis) v(otum) s(olvit). Ovo je bez dvojbe onaj isti nadpis izdan od Mommsena po Steinbuechelu *Corp. Insc. Lat. III. n. 3950*, gdje je *q. iulIVS* m. C·LIVIVS. Ovaj i br. 3 dolaze iz gospoštine Topolovac, ali su bez sumnje iz Siska ili iz sisačke okolice onamo preneseni bili¹.

2. Stup, visok 0,84, šir. u nadpisu 0,40, dub. 0,36. — Izdao ga Mommsen (*l. c. p. 138 n. 475*), koj bilježi konac drugoga redka i treći redak ovako:

MARTI M A /
 MOGIO·AG·I
 NVM·CVM·SYIP //
 IVN·PHILOCRA /
 CVM·IVL·CRI /
 COMACIA GRA ///
 V s l M

2. Sig.

3. NVM CVM StIBadio

U drugom reduku ono S nije jasno; ostaje iz njega samo srednja pruga, te bi biti moglo i V; do njega vidi se I jasno, a dalje uz ovaj I opet nema mjesta za G. Ovo I pako stajalo bi upravo izpod R od MAR, da se nije to R izkvarilo, te izčeznulo. — U zadnjem ulomku trećega redka, po Mommsenu *StIBadio*, nemože biti mjesta slovu T, jer onaj potez poslije S slazi nakoso, a njegov gornji doček, koj je sasvim jasan, nije prekrižen na T, no prije bi mogao biti Y. Po nas ovaj ulomak vjerojatno je slog, te sadržava slova SYMP, pošto nije to jasno,

¹ Mommsen (*l. c. br. 475*) izdao je sisački nadpis br. 19 iz moje radnje „*Inscriptiones musei Zagrabienensis*“, dodajući „VCR (vel D) in lapide legi rescripsit collegae meo Jagičio Račkiaus Agramensis, VSD Ljubič male“. Upitan onda od Dra. Račkoga, kako je s onim S u mom izdanju, odgovorih mu, da je to štamparska pogreška, tim veće, pošto je ono C na ploči tako jasno, da nemože bolje. Glede R, nema mu ondje ni traga, pošto je D sasvim čisto, zato ovo mora da bude error quadratarum.

Mommsen je pako krivo stavio (ako nije dakako štamparska pogreška) u zadnjem reduku na kraju D, mjesto kojega nalazi se u mom izdanju i na stupu čisto P· s piknjom zada, da popuni redak, kojom svršuje i redak peti, te se nalazi i poslije H u šestom reduku.

jeda li je zadnje slovo P ili B, budući da na ploči ostaje samo gornji dio ovoga pismena. Mi bi dakle čitali *signum* (sc. statuam, ako nije *vinum*) *cum symposio* (sc. convivio, ako nije *simpulo* ili *simpucio* ili *syminio*).

U 5. redku Mommsen nebilježi L u rieči IVL, dočim je sasvim jasno. U istom redku ima pri kraju GRC mjesto jasno izraženoga CRI, jer ovaj C različenoga je načina od drugih G u nadpisu, a zadnje slovo upravna je crta, te nemože biti C.

Šesti redak bilježi Mom. CO MAC MCR, te neznamo, što bi se iz toga izvesti dalo¹. Slova leže jedno do drugoga, te nema ni jedne piknje, po kojoj bi se razstaviti imala. Ono drugo Mommsenovo M nam se prikazuje kao IA, a sljedeće Mom. C jasno je G, te bi mi čitali *com* (m. cum) *Accia* (m. Accia) *Gra* . . .

Po nas dakle redci 4—6 mogli bi se čitati: *Junius Philocrates cum Julia Crispia (et) cum Accia Grata*. Crispia i Gratus dolaze spomenuti u Sisačkim nadpisih (*C. I. L. III. n. 3971. 3984*).

Spomenik je posvećen »Marti Marmogio Augusto«. Pošto je nadpis desno veoma oštećen, s toga onomu R na koncu prvoga redka nema više traga.

U naših nadpisih nije se jošte našlo spomena Martu pod naslovom *Mars Marmogius Augustus*; ali imamo takovoga u susjedstvu.

Jedan takav nadpis našast je u Sv. Vidu pri Dravi, sada uzi-
HARMOGIO dan na tornju u Optuju (*Mommsen C. I. L. III.*
a VG · S A C p. 509 n. 401A):

C MARIVS
SEROTINVS
EX·IVSSV

Drugi je izkopan bio u Sekavi (Seckau) kod Lubice (Leibnitz),
M A R T I gdje se čuva (*Mom. l. c. p. 650 n. 5320*):

LATOBIO
HARMOGIO
TOVATI
SINATI · MOG
=NIO C VAL
ALE · RINVS
EX VOTO

¹ Ob onom MAC primjećuje Mommsen: *magister cuiusnam collegii hic nominetur, nescio*. Kad bi to stajalo, onda sa sljedećim ulomkom MCR moglo bi se valjda čitati *magistri mercuriales*. MAG v. br. 5.

Treći se je našao u Perwati iznad Ipuše (Ips) u donjoj Austriji (*Mom. l. c. p. 688 n. 5672*):

HARMOGIO
SACRUM
V·RVTLIVS

Drugdje nije se nigdje ovaj Martov naslov vidio. Mommsen (*l. c. p. 1048 ad n. 5320*) opazuje: „*eidem numini dedicatus est titulus Britannicus VII. 84, scilicet Marti Toutati*“; a Em. Hüber (*C. I. L. VII. n. 84*) izdavajući taj nadpis, primjećuje: „*Teutates sine dubio a Marte hoc Toutate non diversus ex Lucano I, 445 notus est. Cf. C. I. L. 3, 5320*“.

U prvom i u trećem nadpisu ono H, kojim počinu prvi redak, nije čitljivo. O tom piše Mommsen: „*primae litterae reliquae mihi in re praesenti visae sunt proxime accedere ad H, idque firmat titulus Solvensis n. 5320 (gori drugi) dedicatus Marti Latobio Harmogio etc.*“ Ob ovom pako nadpisu kaže, da ga sam vidio nije, nego „*descripti ad ectypa duo, quae mihi exhibuit Knablius. Ed. Knabl Steierm. Mitth. 1864. 122; 1867. 206*“.

Po Mommsenu dakle imalo bi se čitati Harmogius (*Orellius II. p. 451. n. 5072* ima IARMOGIO po Steinbücheln. *Wiener Jahrbücher 1829. vol. 45. 6. p. 60*), ali u našem nadpisu stoji M nedvojbeno i sasvim jasno, te MARMOGIO a ne HARMOGIO. Orellius l. c., koj nije poznao nadpis našast u Sekavi, uze Jarmoja za boga, i pridoda „*Deus municipalis ignotus*“. *Marmogius* bjaše Martov pridjevak, pod kojim su ga častili u ovih stranah; drugi pako *Augustus* dolazi često u njemu posvećenih nadpisih.

3.	Jagić	Mommsen fuit fere:
S I L V A	S I L V I A	S I L V A
N / I · S ·	N · · · I S	N I S
M I L N G	M · I · L · N · C	M · F L · I V C
V S L M	N · S · L · M	V · S · L · M

Stup vis. 0,74; šir. u nadpisu 0,33; dub. 0,29. Izdao ga je Mommsen l. c. br. 474 po D. Jagiću. Nadpis je priredjen onako, kao što ga mi izdajemo. Ona strana stupa, na kojoj stoji nadpis, sva je šupljikasta, a medju N i I u drugom redku škuljica je povećea, tako da neosta ni traga pismenu, pošto ima tu mjesta samo za jedno. Ni pikujem nema traga osim pred i za S u drugom redku.

U trećem redku slova su dosta jasno izražena (slovu F nema traga), samo zadje C moglo bi se uzeti i za C i za G. Po nas dalo bi se čitati: *Silvan(o) I(nvicto) S(acrum vel Sancto). Mil(ites) n(umeri) C(.....) v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito)*.

U Panoniji stanovalo je pomoćnih četa (*cohortes auxiliae*), kojih je ime počimalo sa C ili G. Spominju se u nadpisih na pr. *Campestris v. c. r., Canninefatium, Gallorum*; ali ima više drugih četa, kojih je ime počimalo s onimi slovi, i koje su mogle ovamo pribivati, akoprem jim do danas nema traga u naših nadpisih.

4.	Mommsen po Jagiću (<i>l. c. n. 473</i>):
S ♂ S ♂ S	S · S · S
Š V R / /	I V R / /
/ O / P / I M I · S E R	/ A / / M I S E R
v s L ♂ M ♂	v . s . L · M

Stup vis. 0,46; šir. 0,21; dub. 0,14 Nadpis je vapnenast, te veoma izkvaren.

U drugom redku vidi se V i gornji dio slova R. Pred V ostaju tragovi jedva vidljivi slovu S.

U trećem redku medju I i S piknja je jasna, a slova su izbijena, te van pravca naprama prvomu redku. Ostanci drugih pismena su kao gori. Po nas moglo bi se čitati: *S(ilvano) S(ancti)s(simo) — ili Silvano Sancto Sacrum. Surus Honesimi ser(vus) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

5.	Mommsen (<i>l. c. n. 478</i>):
/ / / / / / / / V S I	E VALENIV
AEL · VALERIVS orao stojeći	AEL · SECVNDINIV
AEL · SECVNDINIV na kruglji	MAG · D · D
MAG · D · D	

Dolnji ulomak stupa, vis. 0,38; šir. 0,31; dub. 0,25. Našast, kad se kopao temelj kuće gosp. Goričkoga. Nadpis je bez dvojbe zavjetan, ali se nezna, kojemu je bogu na čast podignut bio, pošto gornji dio stupa manjka. U prvom redku ono VS jest dočimak imena, a zadnje slovo I vjerojatno je komad od E (et). U 4 redku ono MAG· po nas znači *magistri*, te D·D·, *dedicaverunt*, ili *dono dederunt*, a kadkada *decreto decurionum*.

Glede *magistri*, dolaze u nadpisih razne vrsti, na pr. *magister augustatis, fani, martialis, privatarum, publicus sacrorum, quinquennialis, vici* itd. U koliko se tiče ovog zadnjega, piše Forcellini: „*magister fuit minor magistratus in quolibet Romae vico, deinde etiam in municipiis et coloniis, in pagis autem magister pagi appellatus, qui vicus aut pagos tuebatur, et publica sui vici aut pagi aedificia, si vetustate*

collapsa essent, reficiebat, aliaque munera uedilium propria gerebat, ut patet ex Inscr. ap. Grut. 43, 4 et 172, 9. Romae vero et in municipiis ac coloniis Larum publicorum cultui praeerat, in pagis agros lustrare solitus erat, ut ait Sicul. Fl. de colon. p. 25. Goes. (V. Visconti Mus. Pio Clem. T. 4. p. 298—310 ed. Mediol.). Magistras isto što magister predstojnik sborova; te nadpis kod Grut. 73, 4. L. Silius Maximus. Vet. Leg. Ad. P. F. magistras primus in canaba D. D.

6.

C · SEMPRO · SEVERO · COR
 NICV · LEG · XIII · A · XXXXI ·
 I · VA · FLORENTINA · CON
 IVGI · CARISSIMO · VIVA
 FECIT

Sarkofag ili mrtvarčka raka, vis. 0,48; dug. 0,92; dub. 0,64, bez poklopa. Poklonio ju sisačkomu arkeol. društvu za zemaljs. muzej prečast. gosp. Drag. König sisački župnik. Nadpis veoma izlizan, te jedva čitljiv.

Mommsen (*C. I. L. III. p. 504 n. 3972*) izdao je ovaj nadpis po Katančiću, a zatim ga ponješto po Gruicevu prepisu izpravio (*l. c. p. 1044 ad n. 3972*); nego u drugom redku kod njega LEG XIII XXXXIIV, a u trećem FLORENTINA.

O LEG XIII znamo, da je za Klaudija ili Nerona iz Germanije prošla u Panoniju, te da se je nalazila u Optuju god. 69. po Is. (*Tac. hist. 2, 11. 3, 1*), odakle se premjesti u Beč. Za Trajana g. 107 prodje u novu Daciju, te se više nepovrati.

Imamo šest nadpisa osim našega našastih u gornjoj Panoniji, u kojih se ova legija spominje, od kojih jedan izkopan u Lubljani (*Mom. l. c. n. 3844*), jedan u Optuju (4061), jedan u Toplicah Varaždinskih (4118), dva oko Beča (4440, 4563), te još jedan u Budimu (3513); nego u svih tih nadpisih pridodaje se njezino prezime GEMina. Ostaje jošte od nje uspomena na mnogobrojnih opekah. Na ovih se pako opazuje ta razlika, da na opekah njezinih u Optuju nadjenih stoji samo njezino ime bez prezimena (LEG · XIII ili L · XIII), dočim na onih u Beču našastih uvijek se ono prezime prilaze. *Poetovienses vero*, piše Mommsen (*l. c. p. 580*) *omnium antiquissimae non habent nisi nudum legionis nomen sine cognomine*. I ovo dokazuje starost našega nadpisa, pošto i ovdje ime legije dolazi bez pridjevka.

7.

J E U · A C R I
 P O S V I I C A R I S S I M E S V A E
 M A X I M I L L E N O M I N A T I V E
 S V P E R O S L A V D E S Q M A N E B V N
 A D Q V E V I I N A M V E E N S I E S A N I E
 R E C I P E R E S I V A M E R I I A M A C N A
 E O N I V G I O E R E P P A A
 F I R M A R E Q V I R E S I B I D E M

Ploča vis. 0,35; šir. 0,67; deb. 0,5. Pismena su veoma izlizana; u prvom redku lievo su odbita, a desno ostaje *agri*. Na dvoje je razstavljena, te i tim podosta pokvarena. Mommsen je iznio nadpis (n. 479) po Jagićevu naertu, te veli: *puto tamen quae aetatem tulerunt eas fere agnovisse me excepto v. 5 posteriore*. Opazit nam je ipak, da na koncu 4. redka nema traga slovu T, te se ovo čini složeno sa N, t. j. ; drugi ulomak redka 5. po nas imao bi se čitati *veens te sante*; a u 8. redku *requires* je jasno, a ne *requirat*.

8.

S I G H
 T A T T I V L
 T E R N V S
 I O D I

Ulomak ploče sve naokolo okrnjen. Pismena su podosta dobra te visoka 0,4 $\frac{1}{2}$ m.

9.

I L
 I B
 P · P ·
 O V I I F I Æ

Ploča od bijelog mramora, kako stoji vis. 0,19 m., gori šir. 0,11 a doli 0,14 $\frac{1}{2}$, a deb. 0,3 $\frac{1}{2}$. Podpuna je samo desno i djelomice gori; a u zadnjem redku donji dio pismena nije potpun, tako da na pr. ono, što se čini F moglo bi biti i E, a zadnje slovo i AE složeno.

10.

—
 M
 V S
 P O S

Ulomak vis. 0,28 m., šir. 0,11. Pismena su vis. 0,5 $\frac{1}{2}$. Našast u župnikovoj bašći.

11.

G
 I D C

Odlomak kamene ploče vis. 0,12, šir. 0,8 $\frac{1}{2}$, dub. 0,2 $\frac{1}{2}$.

Nadpisi na opekah.

a.

pri(die) idus iunij
 Felicio C C X X

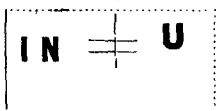
Opeka je vis. 0,43, šir. 0,30 $\frac{1}{2}$, deb. 0,5 $\frac{1}{2}$. Pismena su jasna ;
 opeka je po sriedi od zgora doli polomljena. V. Viest. br. 2. tab I. a.

b.

CCCXCI

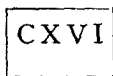
Odlomak opeke, dug 0,26, šir. 0,15, deb. 0,6, na kom samo
 broj 391. V. Tab. I. b.

c.

Ulomak opeke vis. 0,14, šir. 0,31 $\frac{1}{2}$, deb. 0,6 $\frac{1}{2}$. Ono U desno jest podpuno, jer mu okrajci nedosižu ruba, gdje je opeka okružena. Sve je urezano.

d.

Opeka s urezanimi slovi, vis. 0,44, šir. 0,29, deb. 0,5 $\frac{1}{2}$.

e.

Opeka s urezanimi slovi, vis. 0,43, šir. 0,23. deb. 0,5.

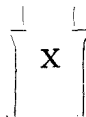
f. A H. — Ulomak opeke s urezanimi slovi.

g. APPIANI. — Opeka, s uzvišenimi slovi. Pečat dug 0,12, šir. 0,3.

h. SISC. — Opeka, s uzvišenimi slovi. Pečat dug 0,8 $\frac{1}{2}$, šir. 0,2 $\frac{2}{3}$.

i. ZIZC. — Opeka s uzvišenimi slovi. Pečat dug 0,7 $\frac{1}{2}$, šir. 0,2 $\frac{1}{2}$.

Nadpisi na cievih.

Ciev od pečenice sa promjerjem 0,21, na grliću 0,16.

Nadpisi na žarah i pomanjih posuda.

①. IVN PATN. — Pečat na izvanjskom podvršju žare, dug 0,5 $\frac{1}{2}$, šir. 0,2. Zadnje slovo dvojbena.

②. COSTINI. — Pečat na izvanjskom podvršju žare, dug 0,7 $\frac{1}{2}$, šir. 0,2.

3. M·MAFSI. — Pečat na izvanjskom podvršju žare, dug $0,4\frac{2}{3}$, šir. $0,1\frac{2}{3}$.

④ L·TARI RFI (RVF u slogu). — Pečat na grlu žare, dug $0,7\frac{1}{2}$, šir. 0,2.

5. Na dnu izvana: PRIMARIUS? V. Tab. I. br. 5. a.

Na dnu unutri: P·ATTI. V. Tab. I. br. 5. b.

6. Na dnu izvana: PE. V. Tab. I. br. 6. a.

Na dnu unutri: $\frac{SOLI}{MARI}$. V. Tab. I. br. 6. b

7. Na dnu izvana: HILO. V. Tab. I. br. 7.

8. Na dnu izvana: P·ATTI. Dvostruk natisk. V. T. I. br. 8.

9. Na dnu izvana: $\frac{M·VE}{T T I}$. V. Tab. I. br. 9.

10. Na dnu izvana: C·CESAB. V. Tab. I. br. 10.

11. Na dnu izvana: $\frac{HILA}{RVS}$. V. Tab. I. br. 11.

12. Na dnu izvana: Q·I·C. V. Tab. I. br. 12.

13. Na dnu izvana: $\frac{SOLI}{MARI}$ kao br. 6, ali drugoga načina

V. Tab. I. br. 13.

14. Na dnu izvana: $\frac{ORA}{SARI}$. V. Tab. I. br. 14.

15. Na dnu izvana: MARI. Pokost mal ne sasvim je opala, čega radi pismu jedva traga. V. Tab. I. br. 15.

16. Na dnu izvana: PRITANI. V. Tab. I. br. 16.

17. Na dnu izvana: L·GELL. V. Tab. I. br. 17.

18. Na dnu izvana: $\frac{IC}{AE}$. Odlomak. V. Tab. I. br. 18.

19. Na dnu izvana: $\frac{SO}{M}$. Odlomak, valjda kao br. 6 i 13, ali drugoga načina. V. Tab. I. br. 19.

20. Na dnu izvana: SIPA. V. Tab. I. br. 20.

21. Čini se da je RAMI; no pošto je pečat opetovano udaren, s toga sve ostalo tamno i dvojbeno.

Nadpisi na svietljkah¹.

1. CERALIS
2. CRESCCE i CRESCES
S
3. LIC
4. FORTIS
5. PROBVS

Napokon na težini od kamena, načina plosnaste kugle, s jedne strane dubčaste a s druge ravne, na ovoj drugoj strani vidi se urezano A. S. L.

Uporaba ruda i kovova za prvih kulturnih pojava čovjeka.

(Nastavak.)

Iza kamene dobe dolazi doba kovovâ, koji su malo po malo uporabu kamenoga orudja izrinuli.

Kovno doba mislim najbolje razdijeliti ovako:

- a) doba metalična,
- b) doba metalurgična, i
- c) doba siderurgična.

A. Doba metalična odlikuje se od dviju sliedećih time, što čovjek nije kovove drugčije poznavao, nego kao kamenje svoje vrsti, te ih prama tomu, ako su čemu slažiti mogli i uporabljivao. Broj kovova samorodnih, koje je čovjek bez svake pripreme u prirodi nahadjao, malen je.

Evo popis tih ruda po vjerojatnom sliedu, kako ih je čovjek učio poznavati: 1. Zlato. 2. Bakar. 3. Srebro. 4. Elektrum. 5. Željezo. 6. Olovo.

Spomen zlata siže u davne davnine historičke uspomene kod svih naroda. Zlato je medju svimi kovovi čovjeku najlaglje pristupno biti moglo. Dovoljavalo je, da je čovjek pretražio šljunak rieka i potoka, pa mu je često pala u ruku ugvalina zlata, a tu kov je on radi njezine liepe boje i kovna sjaja više no za korist pobirao.

¹ Tkalčić u rukopisih spominje jednu sa INGE
NVC